

ФІЛОСОФІЯ

Тема I. Предмет філософії та її формування

План

1. Філософія та світогляд. Історичні типи світогляду. Структурні елементи та функції філософського знання.
2. Філософські ідеї Давнього Сходу.
3. Філософія Давньої Греції.

Питання 1.

Філософія виникла у VII – VI ст. до н.е. у Давньому Китаї, Давній Індії, Давній Греції. Слід звернути увагу принаймні на дві обставини її формування, які допоможуть збагнути зміст і значення філософського знання.

По-перше, історія людства налічує, за даними історичної науки, біля двох мільйонів років. Двадцять шість століть, протягом яких розвивається філософська думка – невеликий відрізок часу порівняно з двома мільйонами років людської історії. До виникнення філософського мислення людське мислення та культура існували сотні тисяч років, але ось практично одночасно у віддалених один від одного регіонах світу відбувся потужний спалах інтелектуальної енергії, завдяки якому в мисленні людей з'являються *нові поняття та погляди, яких не існувало досі*.

Що ж нового з'явилося у мисленні людей разом з філософією?

- *відкриття розуму та особистості;*
- *одухотворення людського буття;*
- *перші спроби людини знайти опору в самій собі.*

Іншими словами: уперше в історії людина усвідомлює себе як персону, яка відрізняється від усього іншого світу, протистоїть йому як окрема, *інша* реальність. Відбувається перехід від «Ми-свідомості» до «Я-свідомості»: людина відкриває унікальність і самоцінність своєї особистості. Отже, вона повинна навчитися будувати свої стосунки зі світом: пізнавати його,

пристосовувати його до своїх потреб і самій несуперечливо вписуватися у світолад. Філософія й виникає як знання про те, як людина може досягти гармонії зі світом. У такому аспекті філософія – це *мистецтво жити*.

З'ясовуючи етимологію поняття “філософія” (любов до мудрості), постарайтеся зрозуміти *відмінність мудрості від розуму: мудрість полягає в умінні досягати гармонії з навколишньою дійсністю*, саме ця гармонія і створює щастя людини. У цьому ракурсі філософія має означення *софійне знання*, знання-мистецтво, яке має *світоглядний* характер.

По-друге, до виникнення філософії спричинилася боротьба *раціональності* та раціонально перевіреного досвіду проти міфу. Іншими словами, людина вже не задовольняється фантастичними, вигаданими поясненнями реальних подій і явищ, які досі передавалися з покоління в покоління за допомогою міфооповіді. Вона хоче знати, *що реально відбувається в світі*, в якому вона живе. Таке знання можна одержати лише за допомогою *раціонального мислення*, побудованого на знанні реальних фактів. У цьому аспекті філософія – це *теоретично виражений світогляд*.

На цій основі потрібно зрозуміти *місце філософії в системі знань*, якими володіє людство. Від свого виникнення і аж до XVII ст. н.е. філософія включала в себе всі наукові знання, якими в той час володіло людство. Тільки в добу Нового часу почався процес виділення конкретних наукових галузей і їх конститування в окремі науки. У цьому відношенні філософію іноді порівнюють з Шекспірівським королем Ліром, який роздав свої володіння донечкам, а сам зрештою залишився безпритульним. Проте, як і король Лір, філософія врешті решт віднайшла своє справжнє володіння: це, власне, і є любов до мудрості, знання про те, як людині жити в світі, щоб досягти щастя. Не упускаючи зв'язку філософії з конкретними науками, наголосимо на тих моментах, які виводять філософію за рамки наукового знання, у сферу мистецтва жити:

- Кожна наука має своїм предметом *обмежену* ділянку дійсності – філософія ж своїм предметом має загальні *закони буття усього суцього* – її предмет – *усезагальні зв'язки всього з усім*.
- Кожна наука шукає причини певних явищ – філософія ж своїм предметом має *причини цих причин* – це знання *про граничні засади буття*.
- Кожна наука прагне *відкинути суб'єктивне ставлення* дослідника до свого предмету – філософія ж своїм предметом якраз і має в першу чергу *ціннісне ставлення людини до речей*, якщо питання науки: «*що це?*» то питання філософії: «*яку значущість воно має для людини?*»
- Кожна наука рухається *вперед* шляхом накопичення *раз назавжди доведених істин* – філософія ж *взагалі не має* таких раз назавжди доведених істин. Вона рухається вперед шляхом накопичення *все нових відповідей на вічні проблеми людського буття*.

Як висновок попереднього викладу можна сформулювати остаточне визначення предмету філософії: *це знання про взаємовідносини людини та світу, про те, що є світ, що є людина, яке її місце у світі і як вона повинна чинити, щоб гідно і щасливо прожити своє унікальне життя*.

У цьому світлі неважко зрозуміти, чому ми називаємо філософію *світоглядом* і характеризуємо філософію не як науку, а як форму світогляду: вона, безперечно, містить у собі й спирається на наукове знання, проте вона *більше ніж наука*, бо *філософія – це спосіб самоусвідомлення людства*. *Історичні типи світогляду – це етапи зрілості, які проходить свідомість людства у своєму історичному розвитку*.

Розкриваючи зміст міфологічного світогляду, потрібно уникнути розповсюдженої помилки, яка полягає в трактуванні його як фантазій, якими архаїчна людина намагалася боротися зі своїм страхом перед невідомістю. Насправді міфологія є відображенням реальності, але реальності особливого типу: це історично перша програма *соціальної (а не природної, закодованої в генах) регуляції поведінки людей*. Ядром цієї регулятивної системи є культ

предків, що забезпечує єдність людської спільноти: ми всі одна родина, бо маємо спільних предків.

Розкрити специфіку релігійного світогляду найкраще вдасться через презентацію тих соціальних реалій, які вперше були усвідомлені людством саме у формі релігійних вірувань: це поняття ідеальної реальності й усвідомлення, що істинне буття людини – це її духовне буття; поняття особи, її свободи та відповідальності, а також поняття історії як шляху людства до Бога.

Пояснюючи відмінність філософії від попередніх типів світогляду, слід підкреслити, що спільний зміст усіх історичних форм світогляду – це вічні проблеми людського буття. *Особливість їх осмислення на рівні філософського світогляду – це перехід від образного та символічного світосприйняття до абстрактно-понятійного, від опори на віру до логічно-доказового розуміння світу.*

Кожній галузі філософського знання, яку ми аналізуємо сьогодні лише в найзагальніших рисах, в майбутньому будуть присвячені окремі розділи курсу філософії. Тому при розкритті цього питання достатньо виділити коло головних проблем кожного структурного елементу системи філософського знання та зв'язки між цими елементами. Функції філософії безпосередньо впливають із її структурних елементів. По суті розкрити функції філософії в житті людини та суспільства — це значить пояснити, як відповідає та чи інша її галузь на питання, які вона досліджує. Цей зв'язок між структурними елементами та функціями закріплений в термінології. ***Виділяють такі функції філософії: онтологічна, гносеологічна, аксіологічна, методологічна*** (цю функцію забезпечує розділ філософського знання, який в лекції був названий праксеологією).

Питання 2.

Філософські ідеї Індії, як і кожної культури, своїми витоками сягають міфологічного та релігійного світосприйняття. Джерелом давньоіндійської філософії є ***ведична література***. Ведична література формувалась близько

900 років (1500 – 600 рр. до н. е.). Власне філософські ідеї формуються в так званому епічному періоді (600 – 200 рр. до н. е.). Вони вкорінені у ведичну збірку «Упанішади»(VIII – VI ст. д. н. е.), а на їх основі формуються філософські системи – *даршани*. До основних філософських шкіл належать: *міманса, йога, ньая, санкх'я, веданта, санкх'я, буддизм, джайнізм*.

Основна світоглядна ідея індійського мислення, яку виражають системи філософії – це переконання, що життя нерозривно пов'язане зі стражданням. Це переконання є вихідним у релігійній філософії буддизму (засновник – історична постать, принц Гаутама-Будда, VI ст. до н. е.).

Причина страждань – природа людських *бажань*. Вихід з цього: вироблення такої поведінки, яка усуває страждання.

Основа світу – світовий дух **Брахман**, який все утримує, у людині він присутній як **Атман** (*індивідуальна душа*). Життя людини – це нескінчений ланцюг перероджень – **Сансара**, що підпорядкований закону відплати – **Карми**: кожне нове народження залежить від того наскільки попереднє життя узгоджувалося з моральними законами. Це визначає у котрій з каст проходить життя людини: як брахман (служителі культу), кшатрія (воїни та владці), вайш'я (землероби, ремісники, торговці) чи шудра (найнижча каста), або ж тварина. Якщо душа успішно пройде весь шлях від шудри до брахмана, це зрештою приведе до **нірвани** – людина позбувається страждань, ланцюг сансара переривається. Атман зливається зі світовим духом Брахманом - цей стан повного знечулення і позбавлення власного Я, злиття з усім, *втрата персонального існування, і є нірвана*.

Давньокитайська культура. Її джерела, включаючи й специфіку філософського мислення, так само як і в Індії, сягають міфологічного світогляду. У ньому природа сприймається одуховленою, всі речі навіть будь-яке місце, мають своїх духів-демонів. Душі померлих продовжують існувати в інших формах. Їхнє вшанування породило стійкий культ предків, що стало традицією й існує в Китаї донині.

Згідно з китайським світосприйняттям, існують дві протилежно спрямовані сили: небесна (активна, чоловічий початок) – **ян** і земна (пасивна, жіночий початок) – **інь**. Основним джерелом духовної культури є «Книги китайської освіченості», вони написані в I тис. д. н. е. Це “Книга змін”, “Книга пісень”, “Книга порядку”, “Книга гір і морів”, “Книга весни і осені”. До основних філософських шкіл, насамперед, належать: **конфуціанство, даосизм, легізм**.

Конфуціанство (VI – V ст. до н. е.), засновник Кун Фу-цзи (Конфуцій). Основна проблема його філософії – суспільне життя, моральні засади людських взаємин, виховання. Центральне питання його вчення – це **порядок** у суспільному житті, який базується на **обов’язку**.

Проте ідеал порядку знаходиться в минулому. **Культ минулого знайшов вираз у беззастережному підпорядкуванню старшим**. Шанування батька, повага до старших братів – необхідна норма добра і порядку. Кожна людина має жити на основі **добрих звичаїв (“лі”)**. Взаємини підданого і правителя, підлеглого і начальника такі самі як взаємини сина та батька, молодшого й старшого братів. Такий порядок відповідає природі **“дао”** – світовому закону неба. Важливим принципом взаємин є принцип людяності (гуманізму) – **“жень”**, він виражає настанову **“не робити іншим того, чого не бажаєш для себе”**.

Даосизм, засновник Лао-Цзи. Центральне поняття – **“дао”** як «мати всіх речей», з нього походить все, що існує. Окрім того, дао – шлях, у якому все напередвизначено. Основою змін є **суперечність між інь і ян**. Вихідним принципом Лао-цзи є **принцип недіяння**, невтручання в природний процес існування світу. Тому даосизм орієнтує людину на повернення до минулого **“природного”** стану життя людей. Звідси і моральний принцип поведінки, який полягає в **“переможному недіянні”**, невтручанні, аби не порушити природного ходу **“дао”**. Даосизм критично налаштований проти конфуціанства, відкидаючи принцип неба.

Легізм (VII – VI ст. до н. е.). Його ідеї сконцентровані навколо проблеми політичного управління державою. Метою держави є сильна влада, яка спрямована на перемогу над іншими народами задля створення імперії. Представник легізму Шан Янь вважав: причиною неправильних вчинків є поширення в державі “доброти й людинолюбства”. Основа доброго життя є порядок, який утверджується законами й правилами, що диктує і впроваджує правитель. Справжнє добро запроваджується через систему покарань особливо через смертну кару. Жорстоке покарання слід запровадити навіть за незначні провини. Держава має постійно втручатися в життя підданих, вистежувати і карати, тоді народ знатиме правила і закони поведінки. Нормою взаємин у державі мають стати доноси. Це вірний спосіб створити сильну державу, в якій народ шануватиме закони й буде готовий піти на смерть за імператора.

Питання 3.

Давньогрецька філософія. Її вихідними поняттями, що вказують на певне єднання і водночас розрив з міфологічним світосприйняттям стали **Космос – Хаос, архе, Логос**. Під Космосом розуміли впорядкованість світу.

Центральною проблемою в досократівський період стала проблема **основи впорядкованості світу** чи то першопричини, першопочатку (*arche*), усього існуючого, яку започаткувала іонійська філософія (Мілетська школа). Засновник мілетської філософії **Фалес** вважав такою основою воду: вода є рухома стихія, перебуває в стані постійної зміни і різних перетвореннях вводить у філософію поняття *arche* і називає його “*апейрон*”, що означає “нескінченне”, яке є тим, що “все охоплює і всім править”. **Анаксимен** за першооснову бере повітря, яке, як і апейрон, на його погляд, є нескінченна стихія і активний, творчий першопочаток.

- **Геракліт** з Ефеса вважає, що першооснова буття, має бути чимось мінливою, динамічною, рухливою, бо те, що не змінюється, не може бути причиною змін у іншому. *За таку стихію Геракліт бере вогонь*. Зміни в світі він передає через образ ріки,

стверджуючи: *«неможливо двічі увійти в одну й ту ж саму річку»*. Таке бачення світу знайшло вираз у принципі *“усе плинне” (panta rei)*. Доцільність у світі, за Гераклітом, проявляється як особлива мудрість, порядок у вічному процесі *“панта рей”*, а здійснюється ця доцільність завдяки *Логосу*.

➤ *Піфагор* і його школа *основою фізичного й морального світу вважають число*, воно є головним принципом існування всіх речей та предметів. Число бере участь у всьому, є його душею, принципом формування, порядку й гармонії Космосу. Число в піфагорійській філософії стає принципом пізнання всього існуючого.

➤ *Парменід* – центральна фігура в елейській філософській школі. Він уперше в історії філософії вводить у вжиток категорії: *буття і небуття*. *Буття не можна відчувати, його можна лише мислити*. Воно існує як одне, єдине, ціле, що обіймає все і поза ним ніщо не існує. Отже *“небуття”* бути не може. Це абстрактне буття – вічне, існує поза часом і простором.

➤ *Демокріт* стверджує, що *“буття” – це неподільні, вічні, неподільні найменші частинки, або атоми*. Другим субстанційним першопочатком всього існуючого він називає небуття, порожнечу (неіснуюче). Атоми Демокріта не мають таких властивостей, як колір, смак, запах тощо, але наділені зовнішніми властивостями і тому розрізняються між собою формою, порядком розташування та місцем.

➤ *Зміну предмета філософії з питань онтології на питання існування людини як моральної істоти здійснив Сократ (469 – 399 рр. до н. е.).*

Предметом його філософії постає *людина* взагалі та її моральне життя зокрема. Зацікавлення проблемою людини, навернуло Сократа і до вироблення відповідного філософського методу, який би допоміг збагнути, що

таке людина та в чому полягає смисл її буття. Таким методом стала **діалектика**. Тобто вона оперта на дві засади: негативну – деструктивну (*іронія*) і позитивну – конструктивну (*маєвтика*). Засобом іронії Сократ виявляє у поглядах бесідника певні суперечності, нелогічність, зарозумілість, некритичне ставлення до себе тощо. Сократ доводить його до стану невпевненості в собі і, нарешті, до визнання помилковості власних суджень, незнання: *«Я знаю, що я нічого не знаю»*. Водночас у діалектиці Сократа проступає і її конструктивна, позитивна сторона. Він веде бесіду, націлюючи бесідника на ту чи іншу відповідь, не виголошує готову істину, а закликає до спільного її пошуку, допомагає в її відкритті. Звідси й аналогія його методу з повивальним мистецтвом. Такий процес пізнання стає самопізнанням, пошуком істини в самій людині, а не поза нею. Тобто людина повинна реалізувати відомий принцип: **«Пізнай самого себе»**.

Філософська проблематика свого класичного виразу набуває у філософських ученнях **Платона та Аристотеля**.

- **Платон** (427 – 347 рр. до н. е.) мав Справжнє ім'я Арістокл. Відштовхуючись від сократівських пошуків, Платон доходить висновку, що **“справжня сутність” усього є не світ речей, а світ ідей**.

Він стверджує, що *існує особливий вид буття, який не сприймаємо відчуттями*, проте він існує об'єктивно і становить *світ ідей*. Ідеї це особливі ідеальні сутності, *трансцендентні й самодостатні*. **Ідею** Платон тлумачить у трьох планах: **онтологічному** (тут ідея постає своєрідним *прототипом, моделлю, взірцем і сутністю речі*); **логічному** (ідея є загальним поняттям і слугує засобом пізнання світу речей); **телеологічному** (тут ідею розглядає як *мету, до якої прямує річ*).

Різні види буття мають свої *окремі, самотійні ідеї*. Для пояснення походження світу речей Платон, у свою філософію вводить творця **Деміурга** і **Світову Душу**. Деміург витворює її з ідей та матерії, яку трактує як *небуття*, місце перебування ідей. *Світова Душа – це космічний творчий принцип, вона*

проймає собою світ ідей і світ речей. Тому кожна річ має душу як частину Світової Душі. Її не можна пізнати раціонально. Ідеї мають свою ієрархію – існують ідеї як вищі, так і нижчі. На вершині ієрархічної системи ідей перебуває **Добро** як абсолютна досконалість, мудрість і *найвища мета світу*.

Процес **пізнання** це, по перше, **пригадування** (*anamnesis*), але, окрім того, і свідоме поривання до чогось вищого, прекрасного, досконалого.

За Платоном, *у душі людини існує три її складові*, так само і в державі мають існувати *три соціальні верстви*. Так, **розумній частині душі**, яка є носієм мудрості, відповідає в державі **стан, філософів**. Вони мають керувати державою й забезпечити вищу справедливість. **Чуттєвій частині душі** відповідає такий стан в державі як **вояки**, вони наділені **мужністю**. **Пристрасній частині** душі відповідає **стан ремісників, землеробів, купців**, усім, хто займається фізичною працею і творить матеріальні блага. Їм властива чеснота **поміркованість** (стриманість). Ці три верстви поєднує в ціле **справедливість, втіленням якої є держава**.

- **Аристотель** (прибл. 384 – 322 рр. до н. е.), будучи учнем і другом Платона, стає в опозицію до його концепції подвоєння світу на “світ ідей та світ речей”. Аристотель вважав, що **ідеї не існують поза світом речей**, тобто вони не мають самостійного онтологічного статусу. Згідно з Аристотелем, **єдиною реальністю, а отже, об’єктом філософського пізнання може бути тільки світ тілесних речей**, сама об’єктивна дійсність. За Аристотелем, “буття” і те, що ми називаємо “сутністю”, не може існувати інакше, як одиничне, окреме, яке дане людині у відчуттях. Аристотель вважає, що **сутність буття кожної речі становить їх форма**, яку він ще іменує як “першу сутність”: Якщо форма є першим структурним принципом оформлення буття, то другим є **матерія**. Її Аристотель трактує в широкому розумінні як “те, з чого складається річ”, а також те, «з чого щось виникає». Взагалі Аристотель називає чотири причини існування:

формальну (творчу), матеріальну, дійову (причину руху і спокою),
фінальну (яка виражає мету, призначення речі).

У вченні про рушійну першопричину буття Аристотель *джерелом і причиною руху й будь-якої зміни називає Першорушія, який в нього постає Богом.*

Політичне вчення Аристотеля викладено у трактаті “Політика” в якому стверджує, що *державою є спільнотою вільних і рівних людей. Схильність до особливого суспільного об’єднання, яким і є держава є внутрішньою потребою людини й закладена в самій її природі.* Аристотель визначав людину як “політичну істоту”, тому що спосіб її буття, а також її сутність зумовлені суспільними факторами, а саме життям у державі.